

ชีวประวัติ

พระยาเกษตรรักษา

923. 2593

ก ๗๘๒๔

ชีวประวัติ พระยาเกษตรรักษา

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
อำมาตย์เอก พระยาเกษตรรักษา
{ เจียง ไปษะกฤษณะ }

ณ สู่สานุศลวง วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๒

923.2593
17825

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

ชื่อประวัติ พลเอก เกษตรรักษา

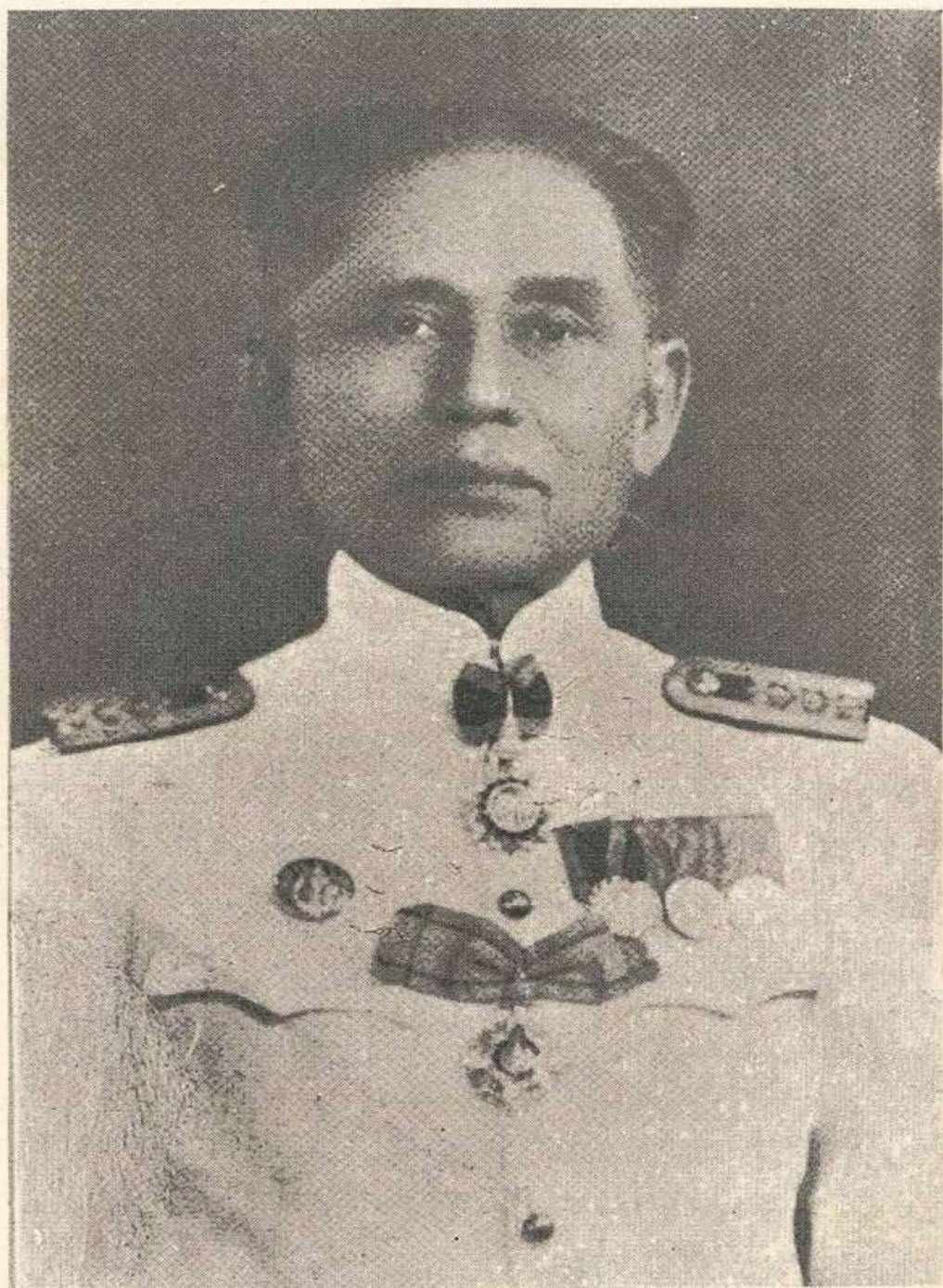
หอสมุดแห่งชาติ
กรุงเทพฯ

เลขที่ ๗๖

เลขที่

๑๒๓.๒๕๑๓
๗๖๒๘

เลขทะเบียน ๗๖๒๘ ๒๕๑๓

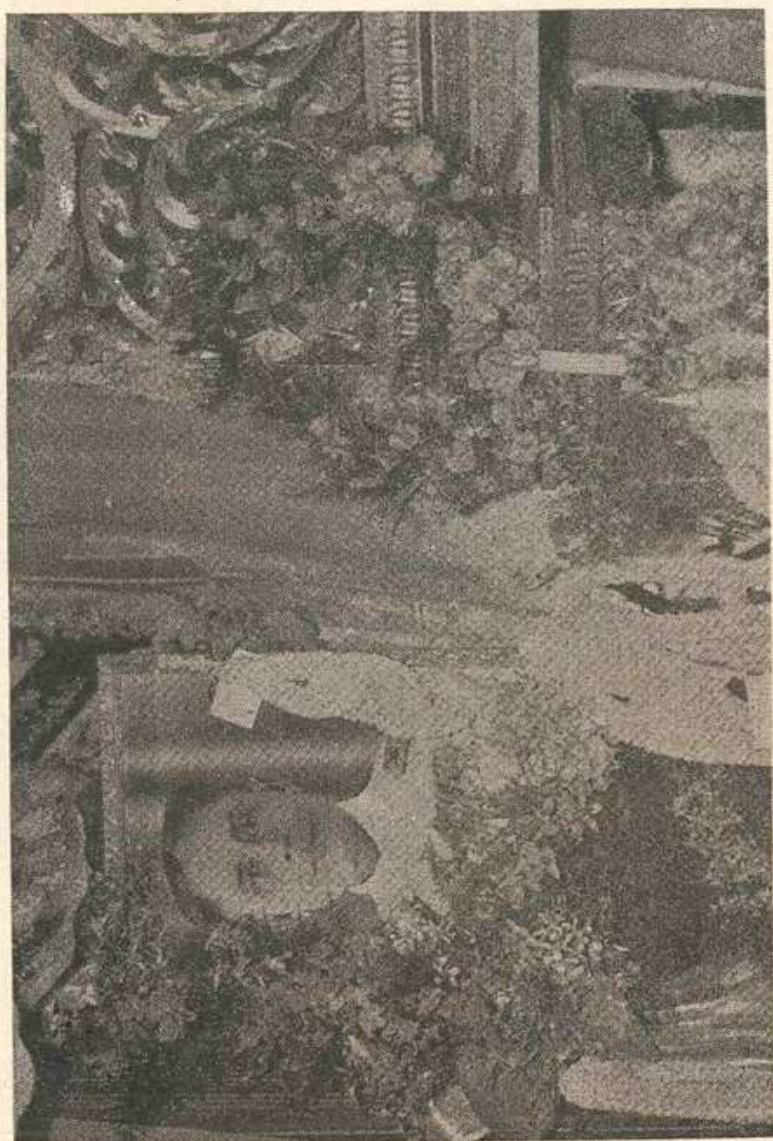

พระยาเกษตรรักษา

ชาติ	พ.ศ. ๒๔๒๗
มรณะ	พ.ศ. ๒๕๐๑

พระยาเกษตรรักษาและครอบครัว

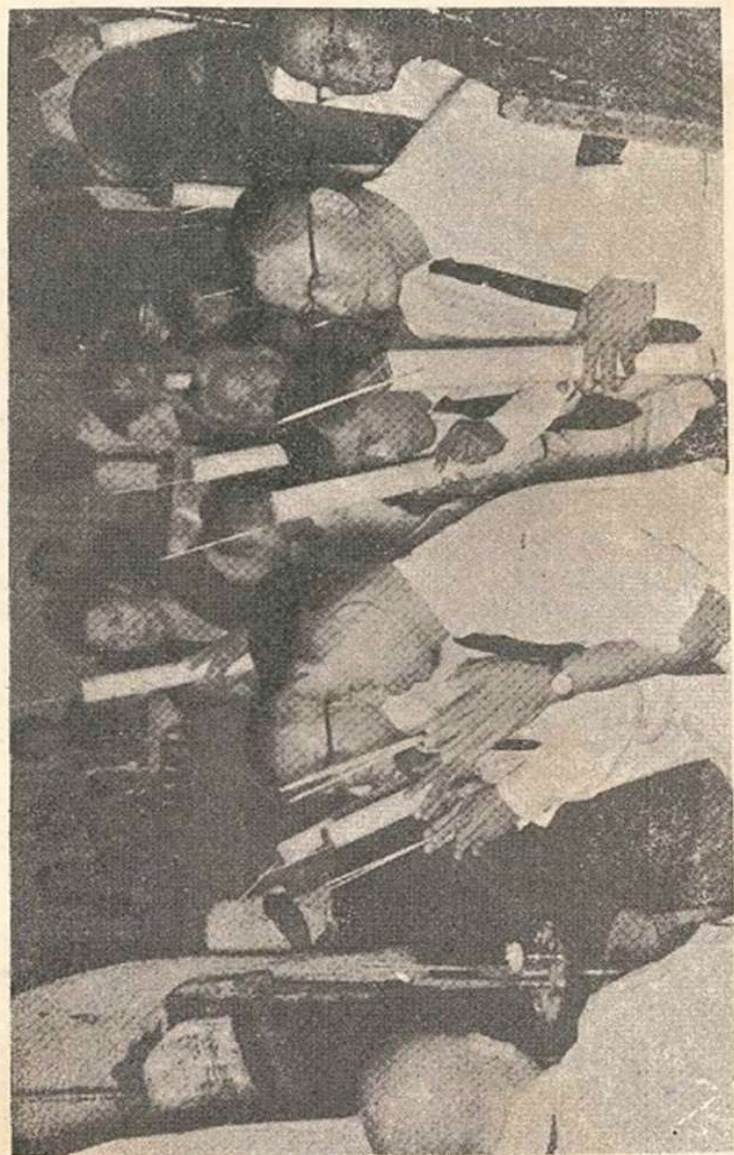
งานปั้น ๗ วัน

งานทำบุญ ๕๐ วัน

ปัสกิงเตก

๑๘
พริกกะเต็ก

ปรีช
พริ้งเด็ก

ประวัติ

อำมาตย์เอก พระยาเกษตรรักษา

๑๙๐๙

อำมาตย์เอก พระยาเกษตรรักษา (เจียง โปษะกฤษณะ) เกิด

เมือวันท ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๗ ที่บ้านตลาดใหญ่อำเภอบางพระ
จังหวัดตราด เป็นบุตรนายคำ นางเย็น ท่านได้รับการศึกษาที่โรงเรียน
วัดจักรวรรดิราชาวาส และโรงเรียนสวนกุหลาบวัฒมหาดู

พระยาเกษตรรักษาดังตนเข้ารับราชการในกระทรวงเกษตร เมื่อ
วันท ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ในตำแหน่งเสมียนตรกรมบัญชี ได้เลื่อน
ตำแหน่งและได้ออกตราเงินเดือนโดยลำดับมา ครั้นเมือวันท ๑ มีนาคม
พ.ศ. ๒๔๗๔ ท่านได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นไปเป็นปลัดบัญชี ได้รับพระราช-
ทานเงินเดือน ๆ ละ ๖๐๐ บาท จนวันท ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๖ ท่าน
ก็ออกจากราชการมารับพระราชทานบำนาญ เพราะตำแหน่งราชการ
ของท่านถูกยุบ

วันท ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๘ ท่านต้องกลับเข้ารับราชการ
อีกครั้งหนึ่ง ครั้นมาดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองคลัง ดำเนินงานปลัด
กระทรวงเกษตร จนเมือวันท ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๖ ท่านจำต้อง
กราบถวายบังคมลาออกจากราชการเป็นครั้งสุดท้าย และรับ
พระราชทานบำนาญเพราะเหตุสูงอายุ

พระยาเกษตรรักษาได้ทำการสมรสกับคุณหญิงแหม่ม เกษตรรักษา
มีบุตรธิดารวม ๘ คน คือ

๑. นางสาวบรรจง โปษะกฤษณะ สำเร็จการศึกษาจาก
ร.ร. ราชินี
๒. นายเกษม โปษะกฤษณะ รองผู้อำนวยการกองช่าง
การไฟฟ้ากรุงเทพ ฯ
๓. นายแพทย์ อุดม โปษะกฤษณะ ศาสตราจารย์หัวหน้า
แผนกสัตวศาสตร์ โรงพยาบาลศิริราช
๔. พลเรือจัตวา สนิท โปษะกฤษณะ ผู้อำนวยการโรง
พยาบาลทหารเรือบุคโล
๕. นางสาวประทุม โปษะกฤษณะ ครู ร.ร. การช่างสตรี
พระนครใต้
๖. นางซุซัพ วัฒนศิริโรจน์ หัวหน้าแผนกวัฒนธรรมทาง
ระเบียบประเพณี กองวัฒนธรรม
๗. ร้อยเอกหญิง ช้องมาศ บุญศิริ ทันตแพทย์ กรมแผนที่
ทหารบก
๘. นางชวนชม ประวาหะนาวิน บัญชี จุฬาลงกรณ์มหา-
วิทยาลัย

ในระหว่างที่พระยาเกษตรรักษารับราชการ ท่านได้รับพระ
ราชทานยศ บรรดาศักดิ์และเครื่องราชอิสริยาภรณ์โดยลำดับดังนี้

พ.ศ. ๒๔๕๔ เข้มไอยราพต

พ.ศ. ๒๔๕๔ ขุนวิจิตรนัฏพรณกิจ

พ.ศ. ๒๔๕๔ รองอำมาตย์โท

พ.ศ. ๒๔๖๓ หลวงวิจิตรนัฏพรณกิจ

พ.ศ. ๒๔๖๓ เบญจมาภรณ์มังกฎไทย

พ.ศ. ๒๔๖๔ รองอำมาตย์เอก

พ.ศ. ๒๔๖๖ พระพัสดุเกษตรกิจ

พ.ศ. ๒๔๖๖ อำมาตย์ตรี

พ.ศ. ๒๔๖๗ เบญจมาภรณ์ข้างเผือก

พ.ศ. ๒๔๖๘ เจริญบุรณราชภิเษกรัษกาลที่ ๗

พ.ศ. ๒๔๗๑ จัตุรดาภรณ์มังกฎไทย

พ.ศ. ๒๔๗๑ เจริญจักรพรรดิมาลา

พ.ศ. ๒๔๗๒ พระยาเกษตรรักษา

พ.ศ. ๒๔๗๒ อำมาตย์เอก

พ.ศ. ๒๔๗๔ เจริญเฉลิมพระนคร ๑๕๐ ปี

พ.ศ. ๒๔๘๒ ตริตาภรณ์มังกฎไทย

พ.ศ. ๒๔๘๓ ตริตาภรณ์ข้างเผือก

พระยาเกษตรรักษาเป็นผู้ อรรถาธิบายภาพเรียบร้อย มีความซื่อ
สัตย์สุจริต กตัญญู แด่แม่ใจหนักแน่นมั่นคง เป็นผู้มั่งมีเยี่ยง รักษา

วินัยเคร่งครัด ท่านรับราชการโดยไม่เห็นแก่ความลำบากหรือเหนื่อยยาก
 ขอให้ราชการดำเนินไปด้วยดีจนพอใจท่านแล้ว ถึงแม้ท่านเองจะ
 ได้รับความลำบากปานใดก็ตาม ท่านเป็นผู้ตรงต่อเวรตา และเป็นคนตรง
 ไปตรงมา เป็นผู้หมั่นในพระพุทธศาสนา มีความเมตตากรุณาต่อผู้ขัดสน
 ท่านได้บริจาคทรัพย์ในการสาธารณกุศลอยู่เสมอได้เว้น ได้ทำประโยชน์ให้
 แก่ราชการและแก่บุคคลอื่น ๆ เป็นอันมาก ท่านเป็นคนรักบ้านและรัก
 เมียเป็นชีวิตจิตใจ ท่านไม่เคยใช้ชีวิตในทางที่จะนำความเสื่อมเสีย
 เสีย หรืออบายมุขต่างๆ ซึ่งจะทำให้ครอบครัวของท่านเดือดร้อน
 รำคาญใจเลย ท่านตั้งหน้าแต่จะทะนุบำรุงลูก ๆ ทุกคนให้ได้รับการ
 ศึกษาอย่างสูง เพื่อให้มีฐานะมั่นคงในภายภาคหน้า ทั้งท่านยังคอย
 คัดตัดต้องดำรงดูความประพฤติของลูก ๆ ตลอดจนทุกข์สุขของลูกทุก
 คนด้วยความห่วงใยอยู่เสมอได้ขาด ท่านไม่ยอมให้ลูกคนใดประพฤติตน
 ไปในทางเสื่อมเสีย ไม่ว่าเสียชื่อเสียงหรือเสียเกียรติยศ แม้ว่าลูก
 จะอยู่ในวัยไหนก็ตาม ด้วยการฝึกนิสัยและคอยอบรมเหตการณ์ของท่าน
 ดูเหมือนลูกทุกคนได้ประพฤติตนตามที่ท่านต้องการดีท่านทุกประ
 การ เพราะเหตุที่ท่านรักความสงบและความยุติธรรม ท่านจึงได้จัด
 ทรัพย์แบ่งปันทรัพย์สมบัติบ้านเรือน ซึ่งท่านเก็บสะสมได้มาด้วยความ
 บริสุทธิ์และเหนื่อยยาก ให้แก่บุตรธิดาทั่วถึงกันทุกคนโดยเรียบร้อยดั่ง
 แต่ท่านยังมีชีวิตเป็นปรกติอยู่ จึงนับว่าท่านเป็นบุรพการีที่สมควรแก่
 การเทิดทูนเป็นอย่างยิ่ง

อำมาตย์เอกพระยาเกษตรรักษาป๋วยเป็นโรคหัวใจวาย ถึงแก่กรรม
 ด้วยความดังบ่ค่อหน้าถูกทุกคน, เมื่อวันท ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๑
 ที่บ้านเลขที่ ๕๘๐ ตำบลถนนเพชรบุรี อำเภอคู่มือ จังหวัดพระนคร
 คำนวณอายุ ๗๓ ปี ๒ เดือน กับ ๒๒ วัน

พ่อ

มนุษย์เรายังเป็นปุถุชน มุ่งคุณธรรมความดีและความชั่ว
ผู้ใดมีความดีมากกว่าความชั่วก็ได้ออกเป็นคนดี นอกจากส้มแดง
พระส้มมาส้มพุทธเจ้าแดง ไม่มีใครในโลกนี้ไม่มีตำหนิ ตำวก
ของพระ พุทธเจ้า ก็มิได้เว้น ดังมีเรื่องว่า เมื่อพระ พุทธเจ้าเสด็จ
ปรินิพพาน มีพระภิกษุอุทตมอุบาสกเมื่อแก่ชื่อว่า สุภัททะ เห็นบรรดา
สาวกที่ยังมีดำริเป็นพระชนาดีพคร่ำครวญรำไห้ไปมา จึงขอร้อง
ห้ามภิกษุเหล่านั้นว่า “ท่านทั้งหลายอย่าเศร้าโศกร่ำไรรถึงพระสมณะ
นन्दะ เราทั้งหลายพ้นเสียแล้วจากพระสมณะนन्दะนี้ได้ดี ท่านยอม
ตั้งตนถึงตั้งควรทำไม่ควรทำ เราดำบากใจนัก บัดนี้เราจะทำ
ดังใดก็ได้ตามพอใจไม่ต้องเกรงบัญชาผู้ใด ” (1)

การทำความดีนั้นทำได้หลายชน ตั้งแต่ผู้ด้อยอดจนถึงชนพน
ผู้ประพฤดี ตามคติพุทธศาสนาหรือศาสนาอื่นทั่วโลกย่อมได้ดังทั้งใน
โลกนี้และโลกหน้า การได้ดี ในโลกหน้านั้น บางคนอาจจะสงสัย
เพราะไม่มีอะไรเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าได้ขึ้นสวรรค์ แต่การทำดีในโลก
นี้ อาจให้ผลประจักษ์ชัดเจน อย่างน้อยก็ทำให้รู้สึกปลื้มใจ เช่นคน
ไขเจ็บหนักจะตายอยู่รอมร่อแล้ว เมื่อญาติมิตรแพทย์ผ่านไปพบ

- (1) พระสุวรรณคณนายก : สุภัททะภิกษุ กล่าวจบห่อพระธรรม
วินัย สมุทภาพพุทธจริยาประวัติ ภาพ ๒๒ หน้า ๑๔๘

ห้วงอย่างแรงกล้าที่จะให้เขาหาย ด้บายกลับไป โดยปราศจากการ
 ช่วยเหลือจากเจ้าของถน นอกจากนั้นการกระทำทั้งมวลเพื่อตั้งเดิม
 ให้คนผิวขาวเห็นว่าคนผิวดำคือมนุษย์ทมิฬหัวใจเหมือนกัน รางวัลโน
 เบต รางวัลอันมีเกียรติสูงสุดที่มนุษย์จะได้รับในโลกละกั กมันเห็นเป็น
 เอกฉันทมอบให้ไว้แก่ท่าน นเบนครองแสดั่งว่าทำตกได้ดี และได้รับ
 รางวัลโนโตกละกั ทจริงรางวัลสำหรับท่านพวกนี้ไม่มีความหมายอะไร
 เพราะเงินที่ท่านได้รับเป็นจำนวนถึง ๕๓,๕๒๐ เหรียญอเมริกันน ท่าน
 ก็เอาไปลงทุนสร้างที่พักอาศัยของชาวเมืองที่ยากจนต่อไป

พ่อของผมไม่ใช่คนมีชื่อเสียงอะไรนัก แต่พยายามทำความดีอยู่
 ในศีลธรรมอันดี มีความซื่อสัตย์สุจริต จงรักภักดี ชยน์หมั่นเพียร
 เป็นแบบฉบับที่ดีของพลเมืองที่ดีทั้งหลาย ถ้าเมืองไทยเรามาแต่คน
 ชยน์น ผมก็เชื่อว่าบ้านเมืองเราจะเจริญไปไกลกว่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้
 มาก การที่ท่านเป็นพลเมืองที่ดีของชาตินั้น ก็เป็นมรดกตกทอดมา
 ถึงลูก ทำให้เราดำเนินชีวิตไปในทางที่ดีที่ชอบ อันเป็นประโยชน์แก่
 ชาติบ้านเมืองทั้งนั้น

พ่อเป็นบุตรคนท้องของนายดำ นางเย็น ดมเด็จพระมหาธีรราช-
 เจ้าพระราชทานนามด้กุดว่า โปษะกฤษณะ เกิดที่ตำบลดาดใหญ่
 อำเภอบางพระ จังหวัดตราด เมื่อวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๒๗ ได้เข้ามา
 กรุงเทพฯเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ และด้มรดกกับแม่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ มีบุตรและ
 บุตรด้กุดไปน

- ๑ น.ส. บรรจง โปษะกฤษณะ
- ๒ นายเกษม โปษะกฤษณะ
- ๓ นายอุดม โปษะกฤษณะ
- ๔ พลเรือจัตวา สนิท โปษะกฤษณะ
- ๕ น.ส. ประชุม โปษะกฤษณะ
- ๖ นางชุชีพ วัฒนศิริโรจน์
- ๗ ร้อยเอกหญิง ช้องมาศ บุญศิริ
- ๘ นางชวนชม ประวาหะนาวิน

พ่อในฐานะข้าราชการ

พ่อเข้ารับราชการอยู่กระทรวงเกษตรธิการ และอยู่ทกระทรวง
 หนักอดไปจนถึงเกษียณอายุ เริ่มด้วยเงินเดือนเงินเดือน ๒๐ บาท
 จนถึงเป็นเจ้ากรมบัญชี เงินขาดของกระทรวงนั้น ระหว่างที่ยอม
 เจ้าพระยาวงษาานุประพัทธ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ และเจ้า
 พระยาพดเทพฯ ซึ่งเป็นเสนาบดีคนสุดท้าย รัฐมนตรีที่ต่อมาก็คือ
 เจ้าพระยาพิชัยญาติ และพระยาฤทธิอัคเนย์ ทสมเจ้าท่านทกต่างนาม
 เหล่านี้ได้อีก เพราะเคยได้ยินพ่อพูดถึงท่านเสมอ โดยเฉพาะอย่าง
 ยิ่งท่านเจ้าพระยาพดเทพฯ เพราะตอนเย็นเมื่อท่านกลับบ้านท่านมักจะ
 เอาเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ในทางคดีของท่านเล่ามาเล่าให้แม่ฟังเสมอ.

พ่อดันนอนแต่เช้าประมาณหกโมงครึ่ง เสร็จแล้วอาบน้ำนอน
 เพราะว่าแกเมื่อย รับประทานอาหารเช้าแล้วไปทำงาน พระยา

กสิณพิทักษ์ท่านชมพ้อว่าไปทำงานตรงต่อเวลาเหตอเกิน ๘ โมงเช้าก็
ไปถึงกระทรวงแล้ว พ่อเคร่งครัดต่อระเบียบมาก ความเคร่งครัด
นั้นคงไม่ถูกอารมณ์ของพวกเจ้าตำรวจบางคนเป็นแน่ เงินเรอนด้านที่
หมุนเวียนเป็นวงจักร ปรากฏจากการ ดันตะเทอนใน ความควบคุมของ
พอนนเป็นเครื่องแสดงอย่างถึงความซอดัดยุดจริตของพ่อเพราะฉะนั้น
พ่อจึงเป็นทไว้วางใจของคนทั้งหลายเป็นอันมาก นอกจากนั้นการงาน
ที่ท่านผู้ใหญ่มัชญาให้ทำ ท่านก็ทำให้สำเร็จเรียบร้อยทุกครั้งไป ตาม
ธรรมดาในเมืองไทย สถานที่ทำการรัฐบาลต่าง ๆ มักไม่เรียบร้อย
มีฝุ่นแะหยกไยจับอยู่รุงรัง แต่พ่อเป็น คนมีนิสัยไม่เหมือน คนอื่น
ชอบสะอาดเรียบร้อย เพราะฉะนั้นกระทรวงเกษตร ฯ เวดานนจึงดู
สะอาด มีดอกไม้ ต้นไม้งดงาม เหมือนที่ทำการรัฐบาลในต่างประเทศ
การชอบความสะอาดแะเรียบร้อยของพอนทำให้เราลำบาก เพราะ
พวกเราต้องม้งานบ้านแบ่งกันทำทุกคน ผมจำได้ว่าก่อนไปโรงเรียน
ผมต้องกวาดบ้านชนกต่าง พี่ชายต้องกวาดชนบน น้อง ๆ คนอื่นก็ม
งานแบ่งให้ทำเป็นส่วน ๆ ทุกวัน กระจกตามประตูหน้าต่างต้องเช็ดกัน
เล่มอ กัดอนแะขอประตูที่เป็นทองเหลืองต้องขัดกันทุกอาทิตย์ ใบ
ไม้ในส่วนแะด้นามหญาคองเก็บแะคดให้เรียบร้อย ทอระบายน้ำ
ต้องกวาดแะล้างไม่ให้ตัน คุณพระชาญวิชเวชชัท่านว่า “พ่อไม่ใช่
หมอ แต่ในบ้านมีทอระบายน้ำ แะในครัวม้งกันแมตงวัน ดักว่า
หมอเดี่ยอก ” ผมเองแะพนองคนอื่นทำงานพอให้เสร็จไปเท่านั้น

หรือเบื่อเหตอขนาด कहाวริเตยงเดิมอ ไม่มีความคิดว่าการอบรมเช่นนี้
จะมีประโยชน์ในภายหน้า การอบรมเช่นนี้ประโยชน์อย่างยิ่ง ที่ใน
ยุโรปหรืออเมริกาทำกันดังนี้ เขาสอนให้ช่วยตัวเอง เช่นต้องขัด
เช็ดรองเท้าเอง ซักผ้ารดผ้าเองได้ การที่ถูกคนไทยสมัยใหม่ไม่ต้อง
ทำอะไรเลย ช่วยตัวเองไม่ได้ มีคนใช้คอยช่วยทำให้เป็นคนจำรวย
ถ้าพ่อแม่ทรัพย์ดังไปเมืองนอกได้ ตอนไปใหม่ ๆ ก็เดือดร้อนลำบาก
ถึงกับหน้าตาตกเพราะไม่เคยทำอะไรเป็นเลย แต่ฝรั่งก็อบรมเสียจนใช้
การได้ เมื่อได้วิชาความรู้มาแถมมีนิสัยดกตงตัวตด ผู้ที่อยู่ในเมืองไทย
เมื่อถูกตามใจมาก จนถึงขนาดเหยียบขี้ไก่ไม่ฝ่อ แม่กระทั่งหนังสือก็
ไม่ยอมเรียน ก็ไม่สามารถจะดำเนินชีวิตให้รุ่งเรืองได้ ในที่สุดวงศ์
ตระกูลตกต่ำลง

พ่อในฐานะพ่อบ้าน

พ่อเป็นคนรู้อยู่ ไม่ชอบไปเที่ยวเตร่ที่ไหน ไม่รู้จักโรงบิตเตยค
ดโมตร์ หรือรานเหตา เมื่อเลิกจากงานแล้ว ถ้าไม่ต้องไปธุระอะไร
หรือไปเยี่ยมใครก็กลับบ้านเท่านั้น ถึงจะไปไหนก็ตามก็ไม่กลับมดคำ
มเวตามากินข้าวบ้านตรงเวตาเดิมอ พ่อจึงชอบมบ้านด ๆ ดะอาดเรียบ
รอนน่าอยู่ บ้านแรกทผสมจำไดอยู่เลขที่ ๕๐๓๖ หตงบ้านยกอช่ง คือ
ดถานตำรวจกตาง ถนนพดบพตาศัยปัจจุบัน บ้านนั้นเป็นเรือนชนเดยว
เล็ก ๆ พอผสมมีอายุประมาณ ๕ ขวบ พ่อก็จัดแจงรื้อและสร้างเรือนใหม่
ดักใหญ่ ๒ ชั้นขึ้นใหม่ เรือนหตงนชนดางไปรงคตอดหมดเหมอนบ้าน

ไทยแท้แถบเมืองเหนือ เป็นชนยมนกนวดานน พอมอายุได้ ๑๘ ปี ท่าน
ด้ร่างดกดำขน เทนเรือนครัวแถวหลังชนมดคกบเรือนไม้ข้างหน้า
ผมคิดว่าตกหลังนจะเป็นหลังสุดท้าย เพราะท่านด้ร่างไว้อย่างประณต
แต่ไม่เป็นเช่นนั้น ด้วยเหตุดังต่อไปนี้ ทางเข้านเป็นตรอกเล็ก ๆ
คดเคี้ยว รถยนต์เข้าไม่ได้ มีบ้านเรือนหนาแน่น ไม่มีทางน้ำไหล
เหมือนนกนทุกแห่งในบริเวณนั้น และขยายออกไปอีกทวกรุงเทพฯ
ปัจจุบัน หองแถวทหน้าบ้านทบ แดงแดดเข้าไม่ได้ โต๊ะหน้าชงเคม
เบนท์เพาะยุ่งดมาก เพราะมีคนมาชอนตูกหน้า ไปเตียงปลาเด้มอ พ่อคง
กวดไฟและเกดยดคความดกปรก จึงย้ายมาอยู่ทถนนพญานาคทบ้าน
ปัจจุบัน ถ้าใครได้เห้นบ้านหลังนเดวจะตองคิดว่าท่านมหวทนมัย
อยางยง เพราะตกหลังนเป็นตกดำขนไม่หลังคา หดดด้วยคอกนกรด
ทงน ขางบนมหอพระและหอคอยดำหรบขนไปดทวทศนชองกรุงเทพฯ
ตกหลังน แม่จะมีอายุเกิน ๒๕ ปี แตวกตาม ดัดนวรรณะโทรมดงไป
ตามท่านผู้ด้ร่างกจริง แต่ยงแ้งแกร้งไม่ทรุด และยงมทรวดทงท
ยงไม่ดาดมัยเดย ถ้ายกไปตงแถวบางกะปิเวदानกคงไม่แพบ้านดมัย
ใหม่เจียบ เป็นแน่ ๆ.

ภายใน ครอบครัว ของเรานับว่า ราบริน มากไม่เริง เดือดร้อน
เพราะ พ่อมกรรยาคนเดียวคือแม่ของผมนั้น ถูกความทุกข์ ไม่มีความสุข
ทรมาน หรือฉันดำนเป็นอนธกพาตอย่างทศตแพทย์เชือกนอยทุกวนน พ่อ
เป็นคนรักบุตรแต่ละภรรยา มาก แต่ความรักนั้นอยู่ในใจไม่แสดง

ออกมาภายนอกให้เป็นที่ประจักษ์ และพ่อก็ไม่ชอบคุยกับลูก ๆ ที่
 ผมพูดตลกเพราะมารู้สึกเขาด้วยตนเองภายหลัง เมื่อผมเด็ก ๆ อยู่
 ผมยังเคยน้อยใจที่พอดกับคนอื่นมากกว่าบุตรของตน ส่วนบุตรของ
 ตนนั้นเกรี้ยวกราดคอยกำราบอยู่เสมอ ผมจึงคิดว่าที่เป็นดังนั้น เพราะ
 ต้องการให้ลูกตลกตึงตังว่ากล่าวถึงน้อยอยู่เสมอ ดังคติโบราณที่ว่า
 “รักวัวให้ผูก รักลูกให้ตี” ส่วนคนอื่นนั้นท่านไม่อำนาจอะไรจะไปว่า
 กล่าวได้จึงต้องเฉย หรือชมเขาในเวลาทำดีเท่านั้น

ตามงานที่ไหน พ่อต้องพาออกไป เช่นงานแรก นาววณที่ทุ่ง
 พญาไท เมื่อสมัยสมบูรณ์ญาติที่ราชพวกตลกก็เคยเห็นอยู่เสมอ
 งานอื่น ๆ เช่น งานสมโภชพระเศวตคชเดชนัดตลก ของรัชกาลที่ ๗ ที่
 เบียดเสียดยดเยียดกันจนเกือบเหยียบกันตาย กระบวนเห่เล่นเกี่ยวกับ
 พระราชพิธีต่าง ๆ และงานแห่พระบรมศพพระพันปี กรมหลวง
 พิเศษ โดกประธานารต เราก็ดูเห็น พาหนะที่ใช้ไปเวดานั้นไม่มีแท็กซี่
 เกดอนกตาดเกาะกะเหมือนเวดานั้น มแต่รถม้า พ่อพาเราขึ้นรถม้าไป
 งานพระบรมรูปทรงม้า ก็ดูสนุกครึกครื้น ผมยังมองเห็นภาพของ
 ต้นไม้ต้องข้างถนนครือยยาวงตามเราไป กับรถอย่างชัดเจน ต่อมา
 เมื่อรถม้าค่อยหายไป พ่อจะไปงานใหญ่ก็ต้องขอยืมรถยนต์ของท่าน
 เศรษฐีต่าง ๆ เช่น จาก จุกวงหัด เป็นต้น พ่อเป็นคนชอบเที่ยวเรือ
 ไม่น้อย เรือที่พาเราไปเป็นเรือของเกษตร หรือของกรมชลประทาน
 การไปตองตระเตรียมอาหารกันเป็นการใหญ่ แม่ของตนแต่เข้าครัว

จัดแจงเตรียมอาหารไปรับประทานกลางทาง นอกจากพวกเรานี้แล้ว
ก็มีคนอื่นในกรมบัญชีไปด้วยเช่น ขุนธนกิจเกษตรการ (แขก) ที่เคย
ส่งทูตออกไปก่อกำเริบ การไปของท่านผู้นี้พวกเราก็อชอบ เพราะได้
ฟังท่านเล่าอะไรซ้ำๆ ให้ฟัง เราไปรับประทานอาหารกันตามศาลาวัดไม่
ไปไถ่ตัก แค้นหน่อบุรี ปทุมธานี หรือสมุทรปราการ ก็ดูไกลโขแล้ว นอก
จากการไปเที่ยววนแคว้นดั่งนี้แล้วท่านไม่ได้พาไปไหนที่ตอค้างคน
เลย เช่นไปทะเลโดยเรือเดินทะเลใหญ่ๆ หรือเดินทางโดยรถไฟ ที่จริง
ท่านควรจะตั้งเรือไปเยี่ยมบ้านเดิมของท่าน คือเมืองตราดเสียบ้าง แต่
ท่านไม่เคยไปเลย เพราะฉะนั้นพวกเราที่จะเห็นทะเลและภูเขาอีกต้อง
เข้าไปเรียนในมหาวิทยาลัยแล้ว รูปต่างๆ ที่จะถูกทำลาย ก็คงได้ก็ต้อง
ไปตัดใบปลิววัดพระแก้วในวันพระ

การอบรมและให้การศึกษากับบุตร

พ่อเป็นคนพูดน้อย เพราะฉะนั้นระหว่างพ่อกับลูกจึงมีความ
สนิทสนมกันน้อย แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าท่านจะรักพวกเราน้อย ที่
เป็นดังนี้เป็นเพราะนิสัยมากกว่า ท่านไม่กล้าที่จะแสดงความรักต่อ
พวกเราให้เต็มที่ตามสมควรดังที่ท่านต้องการออกมาเป็นคำพูด พวกเราจึง
กลัวท่านมากจนจะพูดจะขออะไรก็ไม่กล้าพูด ต้องบอกให้แม่เป็นคนพูด
แต่ละผมเองก็ยังไม่กล้าพูดต่อผู้ใหญ่เลย ไม่ค่อยมีโอกาสพูดกัน
เลย ออกัสถานหนึ่งผมมาเข้าใจเขาเองว่าการที่ท่านไม่พูดถึงสอนอะไร

ท่านต้องการให้เราทำอะไรเอง ทำอะไรตามอย่างท่านก็ได้แล้วกัน พวกเรา
เด็ก ๆ ถูกห้ามหลายอย่าง ห้ามดื่มน้ำเย็น ห้ามกินเหล้า เดินการพนัน และตัว
ของท่านก็เป็นแบบฉบับของผู้ใหญ่ที่ดี คอท่านห้ามดื่มน้ำ ท่านห้ามตัว
ท่านเองด้วย ไม่ถือว่าผู้ใหญ่จะต้องมีอภิสิทธิ์เหนือผู้อื่นอยู่ทุกขณะ เพราะ
ฉะนั้นพวกเราทุกคน จึงเกิดจากอบายมุขเหล่านั้น

นอกจากนั้นพอจะห้ามการเดินกพาเกือบทุกอย่าง ห้อยโหน ตัด
ถนน ฟุตบอด ฯลฯ ตลอดจนเดินว่าว เพราะท่านเป็นคนกลัวมาก กลัว
ว่าลูก ๆ จะพิการ และความกลัวนั้นนั้นกลายเป็นความจริง คือพี่ชาย
ของเราแกแอบไปเดินฟุตบอดให้คณะวิศวกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย แกโดนอะไรไม่ทราบกระดูกสะบ้าแตก ต้องไปรักษาที่
ศิริราชเป็นเวลายาวนานทีเดียว และตั้งแต่นั้นคุณหมอนั่นของต้องมา
บอกที่บ้าน การเดินว่าวก็มีเรื่องเดือดร้อนจริง ของท่าน เพราะเมื่อ
เราแอบเดิน ขณะที่ท่านยังไม่กลับจากทำงาน ว่าวนั้นมันเผือกกว่าดัง
ไปติดหลังคาบ้านที่อยู่เหนือตม พวกเราไม่ทราบว่ามันไปตกอยู่ที่ไหน
ตั้งว่าวจะให้กลับ แต่ไฟได้ไหม้ได้กระเบื้องหลังคาบ้าน หตุุดอก มาหลาย
แผ่นดังนั้นไปหมด

เมื่อเดินอะไรไม่ได้ขณะที่ท่านอยู่บ้าน เราก็คงดูหนังสือ หนังสือ
จึงเป็นงานอดิเรกของพวกเราไป ถึงเวลาหยุดเทอม เราเข้าไปอ่าน
และเขียนจดหมายนัดหมายกับกระต่ายอย่างดี ที่ใต้ถุนเรือนไม้หลังแรก
ยังจำได้ดีใจผมอยู่คนเดียว นอกจากนั้น พ่อยังบอกกับพวกเราว่า “พ่อ

ไม่มัทรพย์สมบัติอะไรจะให้พวกเจ้า นอกจากวิชา” และพ่อก็ชวน
 ขวายจะให้วิชาพวกเราจริง ๆ ด้วย ชื่อนุบบาดเราไปเรียนหมุดบท
 บรรพกิจกับครูไซ แลวตรอกขเถา ถนนวนงษ์ ครูไซแตกเหมื่อนพ่อ
 ล่อนเขยนอ่านเรื่อยไป ไม่มีการเดินและกินดอดเวตาเหมื่อนนักเรียน
 นุบบาดลัมนัน หาดานพ่อไปอยู่นุบบาดดองปี ก ข ก กา ยังไม่กระดิก
 หู แต่ถูกพ่อไปอยู่นุบบาดปีเดียว ก็อ่านหนังสือออก

พ่อเป็นคนทตองการให้ลูกได้รับการศึกษาดี จึงได้ส่งลูกไปเรียน
 ทต เช่น โรงเรียนเทพศิรินทร์ อัสสัมชัญ และโรงเรียนราชนิกูล การ
 เรียนอยู่ในชนดมากทุกคน และทุกคนก็ได้ศึกษาในมหาวิทยาลัยจน
 จบการศึกษานอกจากพี่สาวคนใหญ่ซึ่งออกไปเป็นครูเสียก่อน ทม
 นนทคอส แพทย์, วิศวกรรม, พยาบาล, อักษรศาสตร์, ทันตแพทย์,
 และการบัญชี ที่ไปศึกษาต่อ และดูงาน ณ ต่างประเทศนั้นกมอย
 ๒ คน ในจำนวนพี่น้อง ๘ คน ในการศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศนั้น
 พ่อก็ช่วยเหลือเต็มที่ แต่เพราะพ่อไม่ใช่คนมีเงินมาก ลูกที่ไปก็ชวน
 ขวายด้วยความอดุตาหะ ได้ทุนจากสถาบันต่างๆ ไปเรียนต่อเอง ที่
 จิงการไปศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศเมื่อสมัย ๒๐ ปีที่ผ่านมา ไม่ใช่
 ของง่าย เพราะทุนต่างๆ ไม่มีมากมายเหมื่อนเดยวน เทาที่สมทราบมี
 ทุนฮุมโบลดต์ ที่ให้ปีละ ๒-๓ ทุน ทุนรัฐบาลฝรั่งเศส ให้ปีละ ๑ ทุน
 ทุนของรัฐบาลไทย คือทุนคิงส์กอดาธิพ ทุนใหญ่ ๆ เช่นของ ICA
 ซึ่งให้ปีละ ๒๐-๓๐ ทุน ทมอยุ่ทุกวันนี้ไม่มี ล้วนมากจิงไปยุโรปกัน.

สำหรับคนที่ไปเมืองนอกนั้น เมื่อบ้านไปใหม่ ๆ ก็คิดถึงบ้าน
พ่อแม่พี่น้องเป็นอันมาก เพราะไปอยู่ต่างถิ่นซึ่งวัฒนธรรมผิดแผก
กว่าเรามาก บางคนเดินทางไปยังไม่ถึงครึ่งทางก็มีความว่าเหวถึง
ขนาดจนไม่มีอะไรวิ่งไวได้ กลับมาทันที บางคนอยู่ได้ ๓-๔ อาทิตย์
ก็คิดถึงครอบครัวคิดถึงกาตองคิดถึงบ้านที่ชนกัน บางคนทนอยู่ด้วยความ
ความทุกข์ทรมานใจจนไม่เป็นอันกินอันนอน ไม่ได้เข้าเรียนแม้จะอยู่
นานหน่อยก็ไม่ได้ผลอะไร บางคนก่อนจะไปมีแผนไว้อย่างมโหฬาร
จะอยู่ ๓-๔ ปี แต่ไปอยู่ไม่กี่วันก็ขอกลับ ตรงกันข้ามมีอีกพวก
หนึ่ง ซึ่งอยู่ไป ๆ ก็ยังสบายจนทุกคนไม่คิดถึงบ้าน พวกนี้ต้อง
เป็นพวกที่ช่วยตัวเองได้อย่างดี ตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ ที่เบียด
จนเพราะว่าได้เพื่อนฝูง ได้เห็นวัฒนธรรม และชีวิตอันแปลกกว่า
เราที่ตรงใจอยู่เสมอ ๆ และเมื่อทำงานได้เป็นผลดี ครูบาอาจารย์
รักใคร่เคยรู้สึกเหมือนกลับว่าตนเป็นบ้านที่ต้องไป

ในจำพวกที่หนึ่งนั้น จะมีจดหมายถึงบ้านและเพื่อนฝูงบ่อย
จนถึงคืนฟ้าอากาศและผู้คน ไม่มีความสบายอยากจะกลับบ้านเสีย
เร็ว ๆ ที่จริงก็จำนวนน้อยมาก ในพวกที่สองเมื่อแรก ๆ ก็เหมือน
พวกหนึ่ง เมื่ออยู่ไปจนเหมือนอยู่เมืองไทย จดหมายก็น้อยลง ๆ ใน
ที่สุดก็เหือดแต่เพียงจดหมายมาขอส่งต่างให้คุณ พ่อ และ คุณแม่เท่านั้น
พวกนี้จึงไม่รู้สึกว่าพ่อแม่พี่น้องมีความเป็นห่วงมากเท่าไร เพราะฉะนั้น
ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลเยอรมันจึงต้องประกาศขอ

ร้องไห้ขอให้หาหนทางหาย พยายามเขียนจดหมายไปถึงบ้านอย่า
ได้ขาด เพื่อพ่อแม่พี่น้องจะได้ไม่ห่วงใย พ่อเป็นผู้ที่ห่วงใยผมมาก
ที่สุดเพราะเป็นลูกคนเดียวที่อยู่ในดินแดนที่ต่างสงครามกัน ท่านไป
ไหนก็ปราศรัยกับเพื่อน ๆ เสมอ ดังที่ท่านเหล่านั้นได้เล่าให้ผมฟังบ่อยๆ
เช่น เจ้าคุณดำตรัฐวิภาค เจ้าคุณอุเทนเทพโกศลินทร์ เมื่อท่านออก
ไปเดินเล่นเช้า ๆ กับเพื่อน มีพระยาศรีสงครามฯ และพระยาถนอมศรีศิลป์
ท่านมักจะไปพักที่กุฏิท่านพระครูวัดบรมนิวาส แล้วพูดถึงผมด้วย
ความเป็นห่วงเสมอ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นห่วงมากก็คือ
จดหมายที่ท่านมาถึงผมขณะที่ตนตกใจและย้ายไปอยู่ที่ โคเปนเฮเกน
หลังจากที่เยอรมันบุกโปแลนด์ เมื่อปี ๒๔๘๒

๓ ตุลาคม ๒๔๘๒

ถึงลูกสุดม

ในระหว่างเวลาตั้งแต่เกิดสงครามจนกระทั่งบัดนี้พ่อเพิ่งได้
รับข่าวจากลูก ๒ ครั้งเท่านั้น ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒ กันยายน ว่าได้
ย้ายไปอยู่กรุงโคเปนเฮเกน ครั้งที่ ๒ คือฉบับที่ได้อ่าน ฉะนั้น
ทำให้พ่อแม่และพี่น้องทางบ้านเป็นห่วงถึงลูกมาก เมื่อพ่อได้ทราบ
ข่าวสงครามที่แรกก็รีบไปติดต่อกับทางกระทรวงต่างประเทศ และ
ได้พบกับคุณสนั่น ภรรยาหมอรรถะ จึงรวมกันขอให้กระทรวงต่าง
ประเทศโทรเลขถามข่าวถึงลูกและหมอรรถะว่าอยู่ที่ไหน เมื่อได้รับตอบ
จากทูตว่า ลูกย้ายไปอยู่กรุงโคเปนเฮเกนแล้ว ก็ได้รับติดต่อที่เบงค

สยามขอให้จัดตั้งเงินให้ดูก แต่ทางเบงกัลคัดค้านขัดข้อง ว่าจัดตั้งไป
ไม่ได้ พ่อจึงซื้อตราฟัทจากทนนเป็นเงิน ๔๐ ปอนด์ และขอให้กระทรวง
การต่างประเทศส่งมาให้ดูกในนามของกงสุลไทยประจำโคเปนเฮเกน
การส่งเงินมานพ่อได้จัดตั้งมาให้เอง โดยเกรง ว่าดูก จะไม่มาใช้ด้อย
แต่มีความประสงค์จะให้ไว้ใช้เป็นเวลา ๔ เดือนโทรเลขขอเงินของ
ดูก ๔๐ ปอนด์นั้นพ่อไม่ได้รับ เพิ่งมาทราบในจดหมายลงวันที่ ๒ ของ
ดูก ซึ่ง พ่อ ได้รับ ภายหลังและในจดหมายลงวันที่ ๒ ของดูก บอกว่าจะ
กลับเข้าไปเรียนในเยอรมันอีกนั้น ทำให้พ่อและแม่มีความวิตกข
อกเป็นอันมาก ต้องไปติดต่อกับกระทรวงต่างประเทศขอให้โทร-
เลขถึงกงสุลไทย ประจำกรุงโคเปนเฮเกน ห้ามไม่ให้ดูกกลับเข้าไปใน
เยอรมันอีก ให้ทำงานในกรุงโคเปนเฮเกนต่อไป

เมื่อพ่อได้รับจดหมายลงวันที่ ๓๐ ฉบับของดูกแล้วรู้สึกยินดีมาก
ที่ได้กลับเข้าไปเยอรมันโดยปลอดภัย และได้เรียนโดยปกติ คนไทย
ที่บ้านเรานั้นตกใจถึงญาติมิตรที่อยู่ในเยอรมันมาก ได้ติดต่อกถามข่าว
คราวกันเสมอ ใครได้รับข่าวจากญาติมิตรในเยอรมันก็นำมาเล่าสู่
กันฟัง ได้ทราบจากผู้ปกครองหมอลจินดาว่า จะเดินทางกลับประเทศ
ไทยในวันที่ ๑๖ กันยายน พร้อมกับหลวงโกวิท ๑ หมอพระโทรเลข
ขอเงินจากภรรยา ๘๕ ปอนด์ จะกลับประเทศไทยผ่านอเมริกาพร้อม
ด้วยหมอลังศรีและหมอลดอง

ทพอเตาเรองของหมอ ๒-๓ คนททราบมาให่ถูกฟังนุกเพื่อเป็น
ตัวอย่าง ต่อไปควรปรักษากันก่อนว่าเราจะตกดงกันอย่างไร และเมื่อ
ใครมีจดหมายไปทางบ้าน ก็ควรเตา เรองทุกซ่ดซ ของเพื่อนฝูงไป ด้วย
เพราะเวदानผู้ปกครองต่างคนต่างก็ห่วงใยถึงบุตรหลานของตน เมื่อ
ใครได้ทราบข่าวคราวก็นำไปเตาผู้กันฟัง เพื่อปลดเปลื้องความห่วงใย
ทมอยด้วยกันทุกคน

ในที่สุดนพอขอเตอนและกำซบดุกว่า ในระยะนี้ขอให้ติดต่อกับ
กับสถานทูตไว้ได้มอ ๆ จะดีมาก และควรแจ้งข่าวคราวทุกซ่ดซให้
ทราบเตอนเตอย่างนอย ๒ ครั้ง

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยจงคุ้มครองปกป้องรักษาให้ถูกจง
มีแต่ความสุข ปราศจากทุกข์ โทษภัยทั้งมวด

โดยความรักและคิดถึง

เกษตร

ความเป็นห่วงใยของพ่อกับแม่ผมมากเท่าไรในเวดาดังครานั้น
จะเห็นได้จากการเขียนจดหมาย ตามตัวอย่างข้างบนนั้น เมื่อวันที่ ๓
ตุลาคม ต่อมาเขียนติด ๆ กันดังต่อไปนี้ วันที่ ๔, ๗, ๑๑, ๑๔,
๑๕ โดยมากเป็นเรองเงิน เพราะท่านกคิดว่าผมจะไม่เงินใช้ต่อ-
จากนการติดต่อกของพ่อกับแม่ยกยากซนทุกท เพราะนการเซนเซอร

จดหมายกนตดอดเวตา จดหมายฉบับหนึ่งกว่าจะมาถึงกรุงเทพ ฯ ก็น
 เวตาถึง ๔ เดือน เช่นจดหมายของผมถึงพ่อตงวันที่ ๖ กันยายน ๒๔๙๓
 ถึงพ่อเมอวันที่ ๑ มกราคม ๒๔๙๓

จดหมายฉบับสุดท้ายที่ผมได้รับจากพ่อ เมื่อวันที่ ๑๔ มกราคม
 ๒๔๙๔ มีใจความดังต่อไปนี้.

ถึงลูกๆ

เมื่อวันที่ ๑๒ ตุลาคม พ่อได้ฝากจดหมายถึงลูกฉบับหนึ่งมา กับ
 นายทหารเรือไทย ซึ่งเดินทางมาเยอรมนีโดยเครื่องบิน ในจดหมาย
 ที่ฝากมาแจ้งให้ทราบว่าเงิน ๔๐๐ บาท ที่พ่อได้ให้ธนาคารไทยส่งมา
 ให้ลูกในนามท่านทูตเบอร์ลิน โดยผ่านทางเบงค์ได้คิดว่า เงิน
 รายนี้สถานทูตไทยที่กรุงเบอร์ลินได้รับไว้แล้ว เข้าใจว่าเวตาลูกคง
 ได้รับเงินไว้เรียบร้อยแล้ว นอกจากนั้นพ่อยังได้แจ้งเรื่องฝากอาหาร
 มากับนักเรียนไทยที่เดินทางมาศึกษาวิชาที่ประเทศเยอรมนีด้วย คือ
 เมื่อวันที่ ๑๒ กันยายน ได้มีนักเรียนไทยเดินทางจากกรุงเทพ ฯ มา
 ทางไซบีเรีย เพื่อมาศึกษาวิชา ๓ คน ได้ฝากอาหารมากับ คนชื่อเดิร์ม
 ในนามของท่านทูตเบอร์ลิน มีนาฬิกา ๑ กระป๋อง กุนเชียง ๑
 กระป๋อง หมูแผ่นและหมูหยอง ๑ กระป๋อง ทุเรียนกวน ๑ กระป๋อง
 รวม ๔ สิ่ง นักเรียน ๓ คนนี้ ได้ข่าวว่าทางรัสเซียไม่ยอมให้เดินทาง

ผ่าน ฉะนั้นไม่ทราบว่าได้เดินทางมาถึงเยอรมันหรือเปล่า จดหมาย
ที่ฝากมากับนายทหารเรือ (๓) คนที่กล่าวนี้ ไม่ทราบว่าถูกได้รับ
หรือยัง ทางบ้านมีความดีซัดบายดี

ด้วยความรักและคิดถึง

เกษทร

สงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ผู้แพ้อยยิบ ดุญร้ายถึงผู้คนและ
ทรัพย์สินมรดกและอาณาเขตผู้ชนะนั้นได้แม่บ้าน เมือง และ ประชาชน
ของตนจะไม่ถูกทำลายและถูกต้อนคล้ายสัตว์เอาไปเป็นทาส ก็ได้รับ
ผลร้ายทางอ้อม เพราะกรรมที่คนได้ประกอบไว้ โดยการปล้นบ้าน
เมือง กดขี่ข่มเหงประชาชาติทอนแถมความฉาดน้อยกว่า กรรม
อนันนใดตามมาสนอง เพราะคงแต่สงครามเลวร้ายมาจนบัดนี้ ประชา
ชาติที่เคยถูกกดขี่ข่มเหงตลอดได้ ตุกขึ้นมา ร้องเรียก อัสรีภาพ อยู่ มี
ได้ชาติ การปราบปรามแม่จะเสียเงินเบบเรือนด้านคอวัน ก็มิได้ทำ

(๓) นายทหารเรือคนนี้เป็นใครผมไม่ทราบ แต่เพราะท่านเป็น
“ผู้ใหญ่” มาเจริญพระราชไมตรีกับเยอรมัน ท่านและ “ท่านผู้
ใหญ่” ทั้งหลายในเบอร์ดินถือว่า คนไทยอื่น ๆ เป็นแต่นักเรียน ไม่มีความ
หมายอะไร เพราะฉะนั้นผมจึงไม่ได้แว่จดหมายนั้นเลย.

ให้การต่อต้านเพื่ออิสระเสรีตนน้อยลง เพราะชาติที่ถลออำนาจเป็น
 ธรรมเนียมไม่ได้ทำเพื่อมนุษยธรรม อย่างที่ชไวตเซอร์ว่า “มนุษยธรรม
 ในโลกนี้ เป็นของฟงปฏิบัติต่อมนุษยทั่วไปทุกชาติชนวรรณะ มิใช่
 เป็นของชาติใดชาติหนึ่ง หรือศาสนาใดศาสนาหนึ่งโดยเฉพาะ”

นอกจากประเทศที่แพ้ ที่ชนะและประเทศที่เป็นอิสระแล้ว ยัง
 มีประเทศอื่นที่ต้องการเป็นกลางไม่ยากเกี่ยวข้อง แต่ก่อกวนคิดร้าย
 แห่ไปด้วย เช่นประเทศไทยเป็นต้น คนไทยไม่เคยพบสงครามมาเกิน
 ๑๕๐ ปี เมื่อมีชนต่างชาติมาบงการและควบคุมอยู่ ก่อกวนขวญหาย
 นอกจากนั้นยังได้รับภัยทางอากาศประปราย พ่อเป็นคนที่ชกตัวที่สุด
 ก็พยายามหลบหลีกออกไปบ้านนอก แต่เมื่อกลับมาบ้านครั้งใด ก็ม
 บอมบ์ดังมาใกล้ ๆ เสมอ เพราะบ้านท่านอยู่ไม่ไกลสถานีหัวดำโพง
 เท่าไร ความทรมาณจิตด้วยความเป็นห่วงเพราะทุกคนหนึ่งไปอยู่ไกล
 ไม่ทราบว่าจะเป็นตายร้ายดีประการใดไม่ได้ข่าวตั้ง ๔ ปี ทับถมกับ
 การต้องพลัดพรากจากนิวาสสถาน และความหวาดกลัวต่อภัยอันเกิด
 จากระเบิดตกใกล้เคียงบ้านหลายครั้ง เหตุอันคอหมอกหนา ๓ ชั้นหม
 ห่อล้อมของของท่านมิให้เห็นอะไรแจ่มกระจ่างเหมือนดังที่เคย ดงแดนน
 ท่านก็เป็นคน “หดหู่ใจ” ไม่ชอบปะกับใครนอกจากเพื่อนฝูงที่
 ดสนิทเท่านั้น.

ตะวันบ่ายคล้อย พระอาทิตย์โคจรตดงใกล้ขอบฟ้า ความมืด
 ค่อยคืบคลานเข้ามาทุกทีหนักกดวังที่ตะหวัดองตัวเหมือนกับพ่อที่อยู่ใน

ปัจจุบันนี้ ความว่างของดวงจิตจางลงเป็นลำดับ พลังแห่งกล้ามเนื้อของอวัยวะภายในและภายนอกเหือดแห้งไปทีละน้อยๆ เพื่อนฝูงที่สนิทชิดชอบ ผู้ที่ทันทูณเคาพณบถ กลับไปสู่สภาพเดิมทีละคนละคน ที่เหลืออยู่ก็อยู่ในสภาพไม่สมบูรณ์เต็มที่.

เจ้าจ้อคำด้าแห่งตักษิเตาได้กล่าวไว้ว่า “ความตายนั้น อธิบายว่า เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่ภควินดี เท่ากับความหมุนเวียนแห่งจักรวาลของโลก อันเป็นเหตุธรรมดา เหมือนใบไม้เมื่อถึงฤดูกาลกร่วง หรือฤดูกาลทงคราว ก็หมุนเวียนเปลี่ยนกันไป ความจนเป็นทรัพย์ของนักปราชญ์นั้นใด ความตายก็เป็นอวสานแห่งเราท่านทุกคนนั้น.

เมื่อได้ดำเนินคนไปตามที่กำหนดไว้โดยอาการที่สงบคอยท่ากว่าจะบรรลุอวสานชีวิตโดยอุเบกขาตงนั้น จะมีอะไรเล่า ที่ทำให้เกิดทุกข์ ความตายก็เหมือนความเป็น เปรียบเหมือนมาแต่จักไป จะรู้ได้อย่างไรว่าตายทนนแล้วจะไม่ไปเกิดในที่อื่น จะบอกได้อย่างไรว่าที่ตนรณกันเพื่อให้คงชีวิตอยู่มิใช่เพราะความหลงเข้าใจผิด ข้าพเจ้าจะบอกได้อย่างไร ถ้าข้าพเจ้าตายไปในวันนี้ จะพิสูจน์ได้ว่าความเป็นไปของข้าพเจ้าในเมื่อตายไปแล้วจะไม่ดี หรือดีกว่าเมื่อข้าพเจ้าถอปฏิณธิเออหนอ มนุษย์รู้จักแต่หวาดสะดุ้งต่อความตาย แต่หารู้ดีถึงความหยุดพักเป็นความสงบของความตายไม่ว่าประเสริฐจริงหนอที่ตงแต่ดึกดำบรรพมา ความตายได้เป็นสมบัติของคนทั่วไป ความตาย

๗ เป็นที่พักสงบอารมณ์ของข้าราชชน และเป็นที่พักผ่อนเร็นของพาดชน ความ
ตายเปรียบเหมือนนกดับไปบ้านนอก ผู้ตายไปแล้วคือผู้กดับบ้าน ส่วน
เรายังไม่ตายก็เท่ากับยังเรื้อนอยู่”(๔)

สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ทรงนิพนธ์ไว้
ว่า “ทางเค็รของสังฆารเป็นธรรมดา ย่อมเค็รไปเพื่อดับทั้งหมต ต่าง
กนเพียงซาหรือเรว ได้ในพระบาดีว่า ยงฺกิญฺจิ สมุทฺทสมฺม สิ่งใด
สิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา สัพฺพนํ นโรธมฺม สิ่งหนึ่งทั้งหมตมี
ความดับเป็นธรรมดาไม่นับว่าเป็นสุขคติ หรือทุกข์คติ.”

สมเด็จพระบรม ศาสดาใน เวตาโกธจะเสด็จดับ ชนชปวินิพพาน
ได้ตรัสประทานพระธรรมเทศนาครั้งสุดท้ายไว้ว่า “อามนุชยามิโว
ภิกฺขเว วยสมฺมา สังฆารว อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ” ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย เราขอเตือนไว้ สังฆารทั้งหลายมีความเสื่อมดับไปเป็น
ธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาท ให้ถึงพร้อม ดังนี้ ๆ
ความไม่ประมาทเป็นคุณธรรมอันสำคัญเช่นนี้ บุคคลผู้ไม่ประมาท
คือผู้ไม่เมาในตาภเป็นต้นกต ไม่เมาในวัยเป็นต้นกต ไม่เมาเพราะไม่เพิ่ม
ความเมา คือไม่ดื่มสุราเป็นต้น กต มลิตสมปชฺจญะ คือจะคิดจะพูด
จะทำอะไรลงไป ระดกใดถึงความดีหรือความเล้ยก่อนแล้ว จงคิด จงพูด
จงทำ มีความรู้ตัวกำกับอยู่เสมอ เช่นนกได้ชื่อว่า ได้บูชาสมเด็จพระ

(๔) เสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป ดัชนีของเพ็ญ ๒๔๙๖:๒๖๐-๒๖๑.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยการบูชาอย่างยัง คือปฏิบัติบูชา
ประการหนึ่งและเป็นประการที่สำคัญยิ่ง เพราะได้ปฏิบัติตามพระวาจา
ครั้งสุดท้าย(๕)

พ่ออ่อนเพลียลงทุกวัน อวัยวะทุกอย่างมีเสื่อมสภาพหย่อนยาน
เหมือนทองข้าง ส้มอง เกียวกับสติและปัญญา เชื่องช้า การพูดไม่ชัด-
เจน ครึ่งข้างขวายังคับอวัยวะข้างซ้ายเกือบไม่ได้ ปอดและหัวใจแม่จะ
ทำงานได้ตามอัตโนมัติแต่อ่อนเหลือเกิน ภาระอาหารดำได้ไม่ยอม
รับอาหารไว้ และดำได้ใหญ่ก็ไม่ยอมปลดปล่อยออกไปด้วย พ่อมีความ
ทรمانน้อยทางกาย แต่ทางใจนั้นเหมือนไตทองทะเดดก ไม่มี
ใครอาจจะเห็นได้แจ่มกระจ่าง เหมือนทนต์ ตามชายฝั่งที่ล่องได้
ดาศดาไปด้วยลำห้วย หินปะการังและปลานานาชนิด และนานาดี
ในบ้นปลายพอมดกษณการเหมือนผดไม่ที่ดักเต็มที ติดอยู่กับตนด้วย
ขวเด็กกระจัดขวย รอย พอดมพดนดเคียวกรวงผดอย แม้ว่าแม่และ
ลูกจะอยู่กับพร้อมหน้าก็ตาม ไม่มีใครสามารถขึ้นไปชะดอผดไม้
ทองมณนให้ติดอยู่กับขวใดทนต์วงที่ พ่อได้จากเราไปแล้ว จากไป
อย่างไม่กดับมาในสภาพเดิมได้ พ่อเสวยทิพยสมบัติอยู่ในวิมานชั้นใด
ยอมเป็นทประจักษแก่ลูกทั้งหลาย เพราะเราทราบดีว่า คุณธรรม

(๕) ส้มเด็จพระวันรัต สังฆนายก : วิสาขบูชาที่ฉันทนถา ๒๕๐๓

ความตทพื่อได้ประกอบไว้ด้วยตนเอง และได้ฝึกปรือให้เด็กทั้งหลาย
 และคนทั้งหลายประพฤติตามนั้น เป็นเหมือนหนังสือยานทพยทเป็น
 พาหนะนำท่านไปสู่วิมานส์ถานทิพย์แล้ว ขอพื่อจงบันดาลให้พวกเราที่
 อยู่ข้างหลังนี้ จงเจริญรอยตามปัจฉิมโอวาทของพระบรมศาสดา เพื่อ
 เราทั้งหลายจะได้มีโอกาสดำตามท่านไปในแดนสวรรค์ ที่ผู้ประพฤติชอบ
 เท่านั้นจะผ่านเข้าไปได้

สมเด็จฯ เจ้าพระยาฯ

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
 จันทบุรี